

UNA AMBAIXADA CATALANA A CONSTANTINOBLE EL 1176 I EL MATRIMONI DE LA PRINCESA EUDÒXIA¹

MARIA TERESA FERRER I MALLOL
DANIEL DURAN I DUELT
Institució Milà i Fontanals
(CSIC, Barcelona)

La mort sense fills mascles, el 1166, del comte de Provença, Ramon Berenguer III, que era nét del comte Ramon Berenguer III de Barcelona i, per tant, cosí d'Alfons el Trobador, obrí un conflicte entre aquest rei, que en reivindicà la successió, i el comte de Tolosa, que també aspirava al domini de Provença. Per tal d'aconseguir aquest objectiu, Ramon V de Tolosa havia pactat amb el comte difunt el matrimoni de la filla d'aquest, Dolça, amb el seu fill, el futur Ramon VI de Tolosa, casament que finalment no es dugué a terme².

L'any 1168 Alfons cedí Provença al seu germà Ramon Berenguer, que prengué el títol de comte mentre ell es reservava el de marquès, per assenyalar la seva primacia. Malgrat aquesta concessió, Alfons no es desentengué pas dels afers d'Occitània, que era un dels punts de tensió de la política europea, on les potències del moment prenién partit per una o altra de les parts enfrontades.

---

¹Aquest treball forma part del projecte de recerca "El Mediterrani medieval des de l'observatori de la Corona d'Aragó. Conflictivitat i intercanvis econòmics" (PB97-1145), aprovat i finançat per la Direcció General de Enseñanza Superior e Investigación Científica.

²M. AURELL, *Les noces del comte*, Barcelona, Omega, 1998, pp. 377-380.

"Anuario de Estudios Medievales", 30/2 (2000)

En el moment d'assumir la successió de Provença, i a fi de contenir els atacs del comte de Tolosa, fou fonamental per al rei Alfons l'aliança amb Gènova, que disposava d'una flota als mars occitans. Els genovesos accediren a ajudar-lo, i obtingueren, amb el tractat signat el 1167, l'exclusió dels pisans, amb els quals eren en guerra, dels ports catalans i occitans de Tortosa a Niça. Només foren exceptuades de la prohibició les naus pisanes que transportessin pelegrins, que podrien accedir al port de Barcelona, però sense poder-hi comerciar³.

L'any 1171, però, Gènova impulsà un gir en les seves aliances i signà un tractat amb el seu antic enemic, el comte de Tolosa, pacte que, l'any 1174, es transformà en una aliança ofensiva precisament contra el rei Alfons. Així, malgrat atenuar les seves obligacions en la guerra, per a salvaguardar, si ho creia necessari, les persones i béns dels nombrosos genovesos que es trobaven en terres del rei Alfons, Gènova consumava clarament el seu canvi de bàndol⁴.

El rei Alfons es veié obligat a buscar, doncs, noves aliances i hagué de cercar-les entre els enemics del comte de Tolosa. A l'aliança tolosana amb Gènova semblava evident que calia contraposar-hi una aliança catalana amb Pisa. Era necessari també cercar un contrapès d'entitat suficient a l'aliança del comte Ramon V de Tolosa amb l'emperador germànic Frederic Barba-roja, ja que hem de recordar que Provença era un feu de l'Imperi i per tant l'emperador podia representar una greu amenaça. Entre els enemics de l'emperador destacava aleshores l'emperador de Bizanci, Manuel Comnè. Les iniciatives bizantines destinades a recuperar els antics dominis de la Itàlia meridional havien desfermat les tensions entre ambdós. A partir d'aquí,

---

³I *Libri Iurium della Repubblica di Genova*, I-2, a cura de D. PUNCUH, Genova, Regione Liguria-Assessorato alla Cultura. Società Ligure di Storia Patria - Ministero per i Beni Culturali e Ambientali. Pubblicazioni degli Archivi di Stato, Gènova, 1996, doc. 293.; C. IMPERIALE DI SANT'ANGELO, *Codice diplomatico della Repubblica di Genova*, Roma, 1936-1942, II, doc. 25, col. "Fonti per la Storia d'Italia"; A. DUPONT, *Les relations commerciales entre les cités maritimes de Languedoc et les cités méditerranéennes d'Espagne et d'Italie du Xe au XIIIe siècle*, Nîmes, 1943, p. 97; A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini alla fine delle Crociate*, Torino, 1915, p. 663; J. VENTURA, *Alfons el Cast. El primer comte-rei*, Barcelona, ed. Aedos, 1961, p. 110; G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania nel sec. XII*, a *Actes du Ier Congrès Historique Provence-Ligurie*, Aix-Marseille-Bordighera, 1996, pp. 110-111. Cf. un recull de dades sobre les relacions entre catalans i pisans, especialment polítics, entre 1115 i 1326 a G. BENVENUTI, *Pisa y España en la Baja Edad Media*, in "Revista de Estudios Políticos", 174 (1970), pp. 57-87. M.T. FERRER I MALLOL, *Le comunicazioni e gli scambi tra Pisa e Barcellona, X-XIII secc.*, a *Pisani viri in insulis et transmarinis regionibus potentes. Pisa come nodo di comunicazioni nei secoli centrali del medioevo*. Convegno internazionale (Pisa, 1998), en curs de publicació.

⁴G. PISTARINO, *Genova e Occitania nel secolo XII*, pp. 113 e 114-117.

l'aliança amb el papa Alexandre III i amb les ciutats de la Lliga Llombarda, hostils a l'emperador germànic, no van fer sinó agreujar el conflicte. Manuel Comné no cessà en el seu objectiu de restar suports a l'emperador germànic a Itàlia i, procurà guanyar-se també Gènova i Pisa amb la concessió de substanciosos privilegis els anys 1169 i 1170⁵.

Amb tot, el monarca catalanoaragonès no girà immediatament les seves aliances, com hauria estat lògic. Almenys no hi ha tractats de noves aliances immediates que així ho demostrin, si bé és evident que abans que aquests pactes fossin signats hi havia hagut, prèviament, contactes tant amb Pisa com amb l'emperador de Bizanci; l'aproximació a Bizanci degué fer-se amb la intermediació de la ciutat de l'Arno i segurament al seu territori; l'any 1171 uns ambaixadors de l'emperador Manuel I, entre els quals figurava un membre de la família imperial, arribaren a Pisa i hi romangueren tres anys; durant aquest temps, negociaren amb diverses ciutats italianes per tal de teixir una xarxa d'aliats contra l'emperador Frederic I i contra Venècia, que no havia seguit les directrius de Bizanci⁶. Podem suposar que aquesta llarga estada fou aprofitada també per establir contactes amb altres possibles aliats contra l'emperador fora d'Itàlia.

Sembla, però, que la prudència guià, de moment, els passos del rei Alfons, que es guardà prou de provocar l'emperador germànic, el qual podia adreçar contra Provença un exèrcit més temible que el del comte de Tolosa. Una aliança amb Bizanci, en aquella situació, hauria comportat més perjudicis que beneficis, ja que no se'n podia pas esperar ajut militar. El rei Alfons s'inclinà, doncs, per arribar a una entesa amb el seu enemic, Ramon V de Tolosa, amb qui signà una treva l'any 1176; aquell mateix any aconseguí la incorporació de Niça, que l'any 1166 no l'havia reconegut com a comte de Provença⁷.

---

⁵P. CLASSEN, *La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa e le città italiane, a Popolo e stato in Italia nell'età di Federico Barbarossa. Alessandria e la Lega Lombarda*, Torino, Deputazione Subalpina di Storia Patria, 1970, pp. 265-276, especialment la p. 270; P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*. Cambridge, 1993, pp. 98-108.

⁶O. BANTI, *Il trattato tra Pisa e Ragusa del 1169, nel quadro dei rapporti tra Pisa e Constantinopoli e dell'antagonismo con Venezia nell'Adriatico nella seconda metà del secolo XII*, "Studi Livornesi", III (1988), reed. a O. BANTI, *Scritti di Storia, Diplomatica ed Epigrafia*, a cura di P.P. SCALFATI, pp. 298-299.

⁷G. PISTARINO, *Genova e Occitania nel secolo XII*, p. 118.

No fou fins al 1177 que fou signada l'aliança amb Pisa, la rival de Gènova⁸, quan la crisi de la guerra amb Provença semblava ja superada. En el cas de Bizanci, no és fins a les darreries de 1176 que tenim notícies d'una ambaixada tramesa a Constantinoble possiblement per a negociar o ultimar el casament d'una princesa grega amb el germà del rei Alfons, el comte de Provença Ramon Berenguer IV.

A què obeí, doncs, oficialitzar l'aproximació a Pisa i a l'emperador de Constantinoble en data tan tardana? Pel maig de 1176 Frederic Barba-roja havia sofert una greu derrota a Legnano a mans de la Lliga Llombarda i hagué de reconèixer les llibertats de les ciutats italianes. La potència de l'emperador germànic semblava ferida de mort i fou en aquestes circumstàncies polítiques quan el rei Alfons es decidí, finalment, a enviar una ambaixada a l'emperador Manuel Comnè.

Els documents que ens informen de la dita ambaixada es troben a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i han estat ja l'objecte d'atenció per part d'alguns investigadors⁹. Es tracta d'un canvi pres a Pisa i un contracte de noli de dues galeres i una nau. Certs equívocs derivats de la seva datació, però, fan necessari introduir lleugeres esmenes al que ha estat dit fins ara sobre aquell episodi.

El primer document fa referència al canvi pres pels nobles Ramon de Montcada, Guillem de Claramunt i Berenguer de Barcelona a Pisa el 3 d'octubre de 1177 que, tenint en compte la datació anticipada pisana, ha d'ésser de 1176. El valor d'aquest canvi pujava a la quantitat de 300 lliures, pisanes o luqueses, que calia restituir a Constantinoble sota la forma de 416 perpres. Els donadors del canvi foren, a Pisa, els luquesos Ildebrando di ser Cerioli i Lamberto di ser Verardi, i a Constantinoble l'havien de cobrar Guido

---

⁸ACA, pergamí d'Alfons I, carpeta 46, núm. 214, publicat per A.I. SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1995, doc 229, pp. 314-316.

⁹Sobre aquesta ambaixada, o almenys els documents que la testimonien, cf. J. SHIDELER, *A Medieval Catalan Family: The Montcadas (1000-1230)*. Berkeley-Los Angeles-London, 1983, pp. 120-121; T.N. BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings (1151-1213)*. Edited with an Introduction by Th. N. Bisson, vol. I. Berkeley-Los Angeles-London, 1984, p. 82 n. 14; P. MAGDALINO, *The empire*, p. 102 n. 309; E.MARCOS HIERRO, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen im 12. und 23. Jahrhundert unter besonderer berücksichtigung der chronik Jacobs I. von Katalonien-Aragon*, München, Institut für Byzantinistik, Neugriechische Philologie und Byzantinische Kunstgeschichte der Universität, 1996 (Miscellanea Byzantina Monacensia, 37), pp. 139-144.

di Bella, Pietro di ser Casci o un altre pisà en nom d'ells¹⁰. La finalitat d'aquest canvi sembla haver estat la cobertura de despeses diplomàtiques i precisament aquest objectiu no mercantil augmenta l'interès del document; aquest bell exemple de canvi per l'Orient ens demostra, a més, la importància de Pisa com a base logística per als contactes amb l'Imperi bizantí i també la implicació política de la ciutat de l'Arno en l'ambaixada catalana, com ho demostra la presència entre els testimonis de l'acte dels dos cònsols de la ciutat. Segurament els pisans eren els promotors de tot l'afer, que cercaven defensar els seus interessos en ambdós extrems de la Mediterrània¹¹.

Pel que fa al noli, es conserva un document sense data i sense validació notarial, però amb testimonis, que conté la "convencio" o pacte entre el rei i Trepezino, un pisà molt expert en afers marítims. Trepezino es comprometia a portar Ramon de Montcada a Constantinoble en dues galeres, bé que després mencionà, a més, una nau. Segons l'acord, fins al primer de maig següent Trepezino havia de rebre del rei la quantitat de 5.000 sous melgoresos per les despeses del viatge; però no es tractava d'un noli tancat sinó obert, ja que en previsió de majors despeses, s'acordava que aquestes haurien d'ésser pagades per Ramon de Montcada amb el que rebés de l'emperador i a raó de 4 perpres per 20 sous. A més es convingué que Trepezino rebés 2.000 perpres que havien d'ésser cobertes amb l'eventual guany que pogués aconseguir el petit estol o amb els diners que l'emperador pogués donar als ambaixadors que el visitaven¹². L'acord preveia, doncs, atacar els enemics que es trobessin pel camí a l'anada i a la tornada; del botí aconseguit, calia descomptar primer una cinquena part per a la galera, còmits

---

¹⁰Arxiu de la Corona d'Aragó (d'ara en endavant ACA), Pergamins d'Alfons I, carpeta 214, núm. 227. Apèndix 1.

¹¹E. MARCOS, *Die Byzantinisch-Katalanischen beziehungen*, pp. 141-142. S. BORSARI, *I rapporti tra Pisa e gli stati di Romania nel Duecento*, "Rivista Storica Italiana" LXVII (1955), pp. 477-492. La raó del canvi de la moneda de Lucca i el perpre, d'1,386 perpres per lliura, sembla allunyat de l'aplicada el 1174 en el cas de la venda de 2000 perpres comprats per 720 lliures, per tant, de 2,777 perpres per lliura. G. MÜLLER, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'Oriente cristiano e coi turchi fino all'anno MDXXI*, Florència, 1879, pp. 16-17 (doc. 14). Si bé en aquest darrer cas es tracta de la compra de perpres i no d'un canvi estrictament parlant, és probable que en el nostre cas la raó de canvi fos molt més ajustada, atès l'interès polític de les parts per l'ambaixada.

¹²J. SHEPARD, *Byzantine diplomacy, A. D. 800-104: means and ends*, a J. SHEPARD i S. FKRANKLIN (ed.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*. Aldershot, 1992, pp. 41-71, especialment pp. 62-63 sobre el paper dels presents en la diplomàcia bizantina.

i nauzers; la resta havia de servir per pagar Trepezino. Un cop pagat aquest, si encara quedaven diners, calia repartir-los proporcionalment, se suposa que entre l'ambaixada i Trepezino. El contracte de noli fa constar que Trepezino havia d'esperar-se un mes a Constantinoble, segurament a fi que els ambaixadors poguessin concloure les negociacions amb la cort imperial. Durant aquest temps, l'alimentació de la tripulació i els seus salaris anirien a càrrec del mateix Trepezino; però si l'estada es prolongava, aquestes dues despeses li serien reintegrades a Constantinoble o durant el viatge, abans de la festa de Nadal següent. Si els ambaixadors no podien pagar totes aquestes despeses, el rei les hauria de pagar a la tornada, abans de la festa de Nadal, a raó de 5 sous per 1 morabetí. Com a garantia, Ramon de Montcada, Arnau de Vilademuls, Ramon de Vilademuls, Guillem Gras, Ponç de Mataplana i Pere de Cervelló, homes dels més propers de l'entorn del monarca, haurien de constituir-se en hostatges a Marsella des de Nadal en endavant, i tindrien prohibit sortir fora dels murs de la ciutat sense el permís d'en Trepezino o el seu nunci, fins que el rei no pagués el deute. El contracte, finalment, acabava amb un compromís jurat de defensa mútua entre Trepezino i els seus homes i Ramon de Montcada i els seus, i amb el jurament del pisà d'ésser fidel al rei a l'anada i a la tornada del viatge¹³.

Si bé la datació d'aquest darrer document presenta certes dificultats, sabem al menys que va ser redactat abans del mes de maig, i si el posem en relació amb el document pisà, cal pensar que és tracta del maig de l'any 1176. De tota manera, analitzarem també tots els indicis que permeten una interpretació diversa de la que considerem més probable.

L'examen de la documentació conservada on apareix Ramon de Montcada com a atorgant o com a testimoni permet constatar dos buits de presència documentada a les terres catalanooccitanes; un els darrers mesos de l'any 1176 i l'altre entre el 15 de desembre de 1176 i el desembre de 1177¹⁴. El fet que figuri com a testimoni, al costat del rei, en un testament atorgat el 15 de desembre de 1176, limita la seva possible estada a Constantinoble a un

---

¹³ACA, C, Pergamins d'Alfons I, extrainventari 2621. Apèndix 2.

¹⁴J. CARUANA, *Itinerario de Alfonso II de Aragón*, "Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón" 7 (1962), pp. 73-226, concretament pp. 100-101; J. SHIDELER, *A Medieval Catalan Family*, pp. 118-123. La presència de Ramon de Montcada és documentada a Fraga pel desembre de 1177.

mes o mes i mig, entre mitjan octubre i la fi de novembre de 1176¹⁵. El testament no indica el lloc de redacció, però havia d'èsser a Provença, ja que el rei s'hi trobava entre octubre de 1176 i gener de 1177¹⁶. Així, doncs, si va haver-hi un sol viatge, la sortida del petit estol es degué dur a terme cap al mes de setembre del mateix any 1176, ja que els ambaixadors eren a Pisa el 3 d'octubre, on es contractà el canvi que hem esmentat.

Hi ha, també, la possibilitat que els viatges fossin dos, un el 1176 i un altre el 1177 o dos viatges l'any 1176, un a la primavera i un altre a la tardor. Si el noli de Trepezino fou acordat abans del mes de maig, resulta sorprenent que la sortida no tingués lloc fins al setembre, bé que és cert que, a vegades, les ambaixades sofrien retards; una explicació per al pagament avançat d'una part del noli, seria la necessitat de buscar i contractar mariners i combatents per al petit estol, als quals calia donar una paga i senyal; si els vaixells haguessin comptat amb tota la tripulació des del maig l'espera hauria resultat molt cara, ja que els salaris i manteniment del personal suposaven quantitats importants de diners. Com hem vist, l'itinerari comprovat de Ramon de Montcada presenta un buit durant gairebé tot l'any 1177, de manera que un segon viatge és possible aquest any; també ho és a la primavera de 1176 perquè Ramon de Montcada, que era al costat del rei durant tot el mes d'abril de 1176, no hi era el mes de juny, quan fou signada la concòrdia amb Niça, un esdeveniment molt important¹⁷. El noli amb Trepezino degué ésser contractat a Marsella o prop d'aquesta ciutat, que és on alguns nobles de l'entorn del rei haurien hagut de romandre com a ostatges del pisà en cas de mancat pagament. El rei, que figura com a contractant del noli, era a Marsella pel maig de 1177, però també l'any anterior es trobava en aquesta zona; el mes d'abril de 1176 era a Tarascó i a Arles i pel juny era a Niça; el seu itinerari no ens serveix, doncs, per a determinar si l'altre possible viatge tingué lloc a la primavera de 1176 o de 1177, però sí per excloure els anys 1178 i 1179, ja que el rei no era a Provença¹⁸.

---

¹⁵*Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, estudi i edició a cura d'A. VIRGILI, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, doc. 282.

¹⁶J. CARUANA, *Itinerario de Alfonso II*, p. 93.

¹⁷J. CARUANA, *Itinerario de Alfonso II*, pp. 91-92.

¹⁸J. CARUANA, *Itinerario de Alfonso II*, pp. 91 i 95, i 101-121.

Si hi hagué aquest hipotètic segon viatge, el seu objectiu podria haver estat el d'acompanyar la princesa bizantina que havia de casar-se amb el comte Ramon Berenguer de Provença, matrimoni, com veurem, negociat a l'ambaixada de Ramon de Montcada. Això explicaria la preparació d'un petit estol, que no té gaire sentit si la seva única missió era portar els ambaixadors, llevat que el rei volgués impressionar l'emperador amb una demostració de potència. Si la petita flota contractada per a aquest hipotètic segon viatge tenia la missió de portar la núvia, no la complí, perquè Ramon de Montcada era a Catalunya a la fi de 1177 i la princesa no portà a terme el seu viatge fins al començament de 1179.

Examinades totes les possibles datacions del noli contractat amb Trepalezino i de les interpretacions que se'n deriven, tornem a la missió desenvolupada per Ramon de Montcada a Constantinoble. Cal afegir que la seva presència a la capital de l'Imperi bizantí és constatada també per una font literària. Sembla que el noble català aprofità l'estada a la ciutat imperial per encarregar la traducció llatina de la Litúrgia de sant Joan Crisòstom al pisà Leone Tusco, que es trobava a la capital oriental amb Ugo Eteriano, i que esmentà l'encàrrec al proemi de la seva traducció¹⁹. Si els viatges a Constantinoble foren dos, l'encàrrec hauria pogut fer-se en el primer viatge i la recollida de l'obra traduïda en el segon.

Com ja hem assenyalat, és molt probable que l'ambaixada tingués per objectiu tractar una aliança dinàstica a través del matrimoni del comte de Provença amb una dona de la família imperial. La princesa escollida fou Eudòxia, que ha estat identificada amb una neboda néta de l'emperador Manuel Comnè, filla de Joan Comnè Ducas, sebastocràtor de l'Imperi i, per

---

¹⁹«Cum uenisses Constantinopolim, nobilis Raimunde de Monte Catano, uiso imperatore Emanuele, potestatum terrae praestantissimo, nichil tibi pocius occurrit quam sancte ac ineffabilis eucharistiae consecrationis ordinem perdiscere. Nempe arbitratus es mille floires colorum tarentino nitentiores murice ac sydereo caelo simillimos per eiusmodi agnitionem te odoratum iri. Qua de re indomito feruentique desiderio postulasti a me quod Graecorum rituum non intellectas uoces, quibus sacra et caelestia dona incruentae hostiae significantur, in latinam uerterem tibi orationem», A. JACOB, *La traduction de la Liturgie de saint Jean Chrysostome par Léon Toscan. Édition critique*, "Orientalia Christiana Periodica" XXXII (1966), p. 134. E. MARCOS, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen*, p. 143, comenta aquest encàrrec i dona la bibliografia sobre aquesta traducció. Sobre l'interès que a l'època despertà a Catalunya el món bizantí en dona una altra mostra K.N. CIGGAAR, *Une description de Constantinople dans le Tarragonensis 55*, "Revue des Etudes Byzantines" 53 (1995), pp. 117-140.

tant, amb dret al títol d'emperador, bé que E. Marcos dubta d'aquesta identificació²⁰.

En aquest afer del matrimoni tampoc no han mancat els equívocs, tant en el moment de l'arribada de la princesa, fixat cap al 1180, com en la seva identitat. La historiografia catalana, seguint Zurita, l'havia feta filla, tradicionalment, del mateix emperador Manuel i destinada a casar-se amb el rei Alfons; no es comprenia com es podia haver negociat aquest casament quan el rei estava promès amb una infanta castellana, Sança, filla d'Alfons VII de Castella, amb la qual es casà, efectivament, l'any 1174²¹.

La causa d'aquesta confusió ha estat la crònica de Jaume I, que informa erròniament d'aquest episodi, ja que afirma que la princesa era filla de l'emperador Manuel i que havia estat promesa al seu avi, el rei Alfons, que mentre arribava la núvia es casà amb la infanta castellana. Segons la crònica, la cort bizantina no fou informada del matrimoni del rei i per això la princesa Eudòxia viatjà cap a territori català, acompanyada per un bisbe i dos consellers imperials. Quan la comitiva arribà a Montpeller, s'assabentà que el promès ja s'havia casat amb una altra princesa. Llavors, el jove senyor de Montpeller, Guillem VII, demanà la seva mà i els consellers imperials consentiren que la princesa s'hi casés. Aquesta elecció de Guillem no era ni molt menys aleatòria, ja que es tractava d'un dels aliats més estrets d'Alfons, i els comerciants montpellerins eren força actius a Constantinoble. La crònica de Jaume I admet el greu error protocol·lari comès per la cort catalana, però mostra com el futur s'encarregà d'esmenar-lo: la filla d'Eudòxia, Maria de Montpeller, es casà més endavant amb el fill d'Alfons, Pere el Catòlic, i fou, per tant, la mare de Jaume I²².

Una cosa és e certa, que nostre avi el rei don Anfós féu parlar matrimoni a l'Emperador de Contastinoble, que li donàs sa filla per muller. E sobre aquelles paraules que

---

²⁰S. DE VAJAY, *Eudokuia Comnena, abuela bizantina de Jaime el Conquistador, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2, Saragossa, 1980, pp. 611-631, amb un quadre genealògic. E. MARCOS, *Die Byzantinisch-Katalanischen Beziehungen*, pp. 24-30.

²¹J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, edició d'A. CANELLAS LÓPEZ, I, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967. p. 272 (lib. II, cap. XXXIII). J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pp. 156-159 i F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, I, Barcelona, Editorial Alpha, 1962, pp. 207-208.

²²JAUME I, BERNAT DESCLOT, RAMON MUNTANER, PERE III, *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, ed. Selecta, 1971, cap. 2, p. 4, i cap. 7, p. 6.

foren tractades e acordades d'ambdues les parts, ço és a saber, de nostre avi e de l'Emperador, féu matrimoni nostre avi ab la regina dona Sanxa que fo filla de l'Emperador de Castella. E l'Emperador de Contastinoble no sabent lo matrimoni que ell havia feit, envià sa filla al rey don Alfonso d'Aragó, qui era comte de Barcelona e marquès de Proença. E un bisbe e dos rics-hòmens qui venien ab ella, quan foren a Montpestller saberen que el rei don Alfonso nostre avi havia presa la reina dona Sanxa, filla de l'Emperador de Castella per muller. E viren-se en gran embarg e en gran pensament què farien, pus ell havia pres altra muller... E en aquesta manera, En Guillem de Montpesller, haüt consell de sos nobles e de son consell, atorgà les paraules, e féu-se el matrimoni. E En Guillem de Montpesller hac d'aquella dona una filla per nom Maria.... E esguardats aquells qui veurets aquesta escriptura, si aquesta cosa és miraculosa! que nostre avi lo rei don Anfós promès que seria sa muller la filla de l'Emperador; e depuis pres la reina dona Sanxa. E Nostre Senyor volc que per aquella promesa que el rei havia feta primerament, ço és a saber, que seria sa muller la filla de l'emperador Manuel, que aquella tornàs en son lloc: e par-ho en açò que la néta de l'emperador Manuel fo puis muller de nostre pare on nós venim. E per aço és obra de Déu que aquella covinença que no es complí en aquell temps, se complí depuis quan nostre pare pres per muller la néta de l'Emperador.

Que el nuvi destinat a la princesa no era el rei Alfons sinó el seu germà el comte de Provença és aclarit pels *Annales Pisani*, de Bernardo Maragone, que ens dóna també el motiu del refús de la princesa per part del nuvi que li era destinat:

L'anno 1180, indictio XI, l'imperatore Emanuel mando per sua numptii, cioè Comuniano, et il conte Alexo, Raynieri Strambo et Balduino Guercio, una sua nepote per darla per donna al fratello del Re d'Aragona, el quale la recuso per timore dello Impera di Alemania, et per questo di poi la denno per donna a Goglielmo homo bello del Montepozolano...²³

Hi hagué, doncs, efectivament, un trencament de promesa matrimonial, però no per part del rei sinó del seu germà, ruptura causada per la por a l'emperador. Quan la núvia arribà a Pisa l'any 1179 (recordem de nou que Pisa avançava un any des de la festivitat de l'Encarnació fins a final d'any), les circumstàncies havien canviat; l'emperador Barba-roja s'havia refet de la seva derrota a Legnano i havia arribat a un acord amb el papa Alexandre III al tractat de Venècia de 1177, deixant l'emperador de Bizanci sense els aliats més importants. Així, doncs, l'emperador havia pogut anar a Arles per tal de

---

²³B. MARAGONE, *Annales Pisani*, a "Rerum Italicarum Scriptores", VI, parte II, Bolònia, 1936, p. 68.

coronar-se rei de Borgonya, pel juliol de 1178. Ramon Berenguer IV de Provença no gosà casar-se amb la princesa grega per por d'haver d'enfrontar-se amb l'emperador Frederic Barba-roja, ara reforçat. Per donar una sortida honorable a la princesa Eudòxia i garantir la seva seguretat fou negociat ràpidament un altre matrimoni amb un dels aliats del rei Alfons, Guillem VIII de Montpeller, el senyoriu del qual era passat el Roine, on acabava l'Imperi i on l'emperador no tenia dret a intervenir. Els ambaixadors bizantins aprofitaren el viatge per negociar un altre matrimoni, el d'una filla del rei de França amb el fill de l'emperador Manuel; la núvia fou acompanyada per mar a Pisa amb un estol en el qual participà Guillem de Montpeller, ara parent de l'emperador; els Annali de Maragone expliquen que l'estol arribà a Pisa el 5 de maig de 1179, de manera que el viatge d'Eudòxia havia d'ésser d'uns quants mesos abans²⁴.

Com ressalten les nostres cròniques, un nét d'aquesta princesa, Jaume I, assolí la corona reial d'Aragó i la comtal de Barcelona, però ella ja no ho pogué veure. Rebutjada pel seu primer promès per conveniències polítiques, fou repudiada pel seu marit Guillem VII de Montpeller per causes no ben determinades i la seva vida desafortunada concloué en el retir d'un monestir, l'any 1202²⁵. La història de la princesa grega abandonada fou aprofitat pels trobadors enemics del rei Alfons, especialment Bertran de Born, per a llançar atacs enverinats en contra seva, mentre que un altre trobador, Peire Vidal, el defensava. L'episodi que hem estudiat, doncs, tingué també ressonàncies literàries²⁶.

---

²⁴E. MARCOS, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen*, pp. 134-146.

²⁵S. DE VAJAY, *Eudoquia Comnena*, p. 615.

²⁶J. VENTURA, *Alfons el Cast*, p. 159. E. MARCOS, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen*, pp. 33-40.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1176, octubre, 3, Pisa

Ramon de Montcada, fill de Guillem Ramon, Guillem de Claramunt, fill de Donadeu, i Berenguer de Barcelona, fill de Berenguer Ramon, reben d'Ildebrando di ser Cerioli i Lamberto di ser Verardi, ambdós de Lucca, 300 lliures de diner de Pisa i Lucca que es comprometen a retornar a Constantinoble a Guido di Bella i Pietro di ser Casci, o a un altre pisà, abans de l'1 de maig següent en un pagament de 416 perpres.

A: ACA, Cancelleria, Pergamins, Alfons I, nº 227.

In nomine Domini nostri Ihesu Christi Dei eterni. Anno incarnationis eius millesimo centesimo septuagesimo septimo, indictione decima, quinto nonas octubris. Ex huius publici instrumenti clareat electione quod nos, Raimundus de Montecatano, quondam Guilielmi Ramundi, et Guilielmus de Claromonte, quondam Deusdedit, atque Berlingerus de Barcellona, quondam item Berlingerii Ramundi, confitemur nos recepisse mutuo a uobis Ildebrando, quondam Cerioli, atque Lamberto, quondam Vuerardi, lucensibus, in rei ueritate et non spe future numerationis, libras trecentas bonorum denariorum pisane et lucensium monete, de quibus et pro quibus trecent[is] libris quisque nostrum in solidum promittimus vobis, dictis Ildebrando et Lamb[erto], pacat[ur]os et soluturos aput Constantinopolim bizantios yperper[os] [quatu]orcentos sedecim sive certo vestro misso aut Guidoni de Bella [±13] [fi]llo Cascii, pisanis, pro vobis ab ea die qua Constantinopolim applicuerimus ad proximas kalendas madii. Et hoc vobis adimplere promittimus ad penam de duobus tres sollempni stipulatione promissam. Et sacramento corporaliter prestiti iuravimus ad sancta Dei evangelia ad dictum terminum supradictos quatuorcentos sedecim yperperos quisque nostrum in solidum per bonam fidem sine fraude uobis dare et soluere, nisi quantum vestri parabola vel certi vestri missi remanserit dando inde nobis [±6]as ad terminum vel terminos eodem semper iuramento durante. Hec omnia taliter [nos] [me]morati

Ramundus, Guilielmus et Berlingerus scribere rogavimus Bandinum, iudicem et notarium.

Actum Pisis, in Quinthica prope ecclesiam Sancte Christine in domo Salvii de Martini, in testimonio Ildebrandi et Paganelli, germanorum, quondam Sismundi, et Marignani, filii Guidonis Marignani, et Rainerii, quondam Corsi, atque supradicti Guidonis de Bella et Petri filii Cascii, rogatorum testium.

+ Ego, Bandinus, domini Frederici Romanorum Imperatoris iudex ordinarius eiusdemque imperatorie dignitatis notarius, his omnibus interfui et hec scribere rogatus scripsi et complevi et dedi.

2

1176 (?)

Pacte entre Alfons, rei d'Aragó, i Trepelezino, pisà, pel qual aquest es compromet a portar a Constantinoble Ramon de Montcada en dues galeres i una nau, a canvi de 5.000 sous melgoresos destinats a cobrir les despeses del viatge. Aquesta quantitat podrà ser reemborsada fins al primer de maig següent. Les despeses suplementàries seran pagades per Ramon de Montcada amb el que rebí de l'emperador i a raó de 20 sous per 4 perpres del just pes. S'acorda també que Trepelezino rebí 2.000 perpres a cobrir-se amb l'eventual guany que pugui aconseguir el petit estol o amb els diners que doni l'emperador als ambaixadors. En cas d'atac als enemics que es trobessin pel camí a l'anada i a la tornada, es descomptarà del botí aconseguit una cinquena part per a la galera, còmits i nauxers; la resta servirà per pagar Trepelezino. Un cop pagat aquest, si encara quedaven diners, es repartiran proporcionalment. Trepelezino haurà d'esperar-se un mes a Constantinoble, temps durant el qual l'alimentació de la tripulació i els seus salaris aniran a càrrec seu. En cas de prolongació de l'estada, aquestes dues despeses li seran reintegrades a Constantinoble o durant el viatge abans de la festa de Nadal següent. Si no poden ésser cobertes, el rei haurà de pagar la resta a la tornada, abans de la festa de Nadal següent a raó de 5 sous per 1 morabetí. Com a garantia, Ramon de Montcada, Arnau de Vilademuls, Ramon de Vilademuls, Guillem Gras, Ponç de Mataplana i Pere de Cervelló hauran de constituir-se en ostatges a Marsella des de Nadal en endavant, prohibint-se la seva sortida fora dels murs de la ciutat sense el permís d'en Trepelezino o el seu nunci, fins que el rei pagui el deute. Trepelezino i els seus homes, i Ramon de Montcada i els seus, juren defensar-se mútuament; i Trepelezino es compromet, a més, a ésser fidel al rei a l'anada i a la tornada del viatge.

A: ACA, Cancellaria, Pergamins, Alfons I, Extraintentari 2621.

Document partit (lateral esquerre).

Hec est convencio quam dominus Ildefonsus, Dei gratia Rex Aragonum, comes Barchinone et marchio Provincie facit Trepelezino, de via quam facit cum Raimondo de Mont Catano cum duabus galeis ad Constantinopolim, videlicet quod usque ad kalendas madii proxime venientes, convenit et debet ei dare iamdictus rex V milia solidus melgorienses ad apparatus ipsius itineris. De peccunia vero alia quam Trepelezinus expenderit in servicio domini regis, magna vel modica, reddet ei Raimundus de Monte Catano apud Constantinopolim pro XX solidus III^p perpres iusti ponderis. Hoc siquidem faciet ei, Raimundus de Mont Catano, de tota peccunia quam expendet Trepelezinus in duabus galeis et navi et in super dua milia perpres, per convencionem si lucrum proveniret, peccuniam vero quam dederit Imperator ad opus galearum duarum veniet in potestatem Trepelezini ut sibi persolvat. Si autem de peccunia data ab Imperatore minus esset quod Trepelezinus non posset sibi solvere cum integritate, peccunia quamcumque acceperit Raimundus de Monte Catano a curia Imperatoris, primo cedit in solucione Trepelezini cum integritate usque ad plenam solucionem. Et siquid etiam minus fuerit de peccunia illa solvenda, de peccunia siquam acceperit in eundo sive in redeundo, primo quidem excepto quinto galee et cometeria et naucleria et aliis avariis superfluum quodcumque fuerit, cedit in solucionem expense peccunie Trepelezini, quod [ut supra]. Siquid supererit de peccunia que capietur in via eundo et redeundo, hoc est dicere soluta universa debita Trepelezini superfluum dividetur per libras.

Porro Trepelezinis debet stare per I mensem apud Constantinopolim in servicio domini Regis contentur cibariis suis et suorum. Expleto autem I mense solidos accipiet et cibaria deinde de omnibus istis expensis sive expendendis siquid minus fuerit solutum Trepelezino, sive apud Constantinopolim sive in itinere reintegrabitur ei usque in proximo Natali Domini, sicut ut pro V solidus dabitur ei I morabetinos iusti ponderis. De hac vero convenientiam, sicut scripta est, facit [dominus] Rex Trepelezinum securum per subscriptorum virorum sacramenta, Raimundi de Monte Catano, Arnaldi de Villa Mulorum, Raimundi de Villa Mulorum, Guillelmi Grass, Poncii de Mataplana et Petri de Cervilioni; ista gracia tenebunt ostaticum apud Massiliam a festo dicto Natali Domini in antea quod non exhibunt etiam ambito murorum civitatis sine licentiam Trepelezini vel sui nuncii certi donec cum integritate solvatur ei peccunia in servicio domini Regis expensa.

Sciendum est etiam quod Raimundus de Monte Catano iurat custodire et deffendere Trepelezinum et omnes suos socios secundum suum posse et scire. Item Trepelezinus iurat se custodire Raimundus de Monte Catane uel eum qui missus fuerit cum totis sociis suis et ad sit fidelis et bonus domino Regi et suis [±6] ipso itinere in eundo et redeundo.

Huius rei testes sunt Bernardus de Auriaco, Raimundus de Perella Rosso et dompnus Mauritius de Sala et Bonus Senior, frater eius.

RÉSUMÉ

L'édition de deux documents possiblement attaches à l'ambassade de Ramon de Montcada à Constantinoble pour négocier le mariage de Ramon Berenguer comte de Provance, fraire d'Alphonse II d'Aragon, avec une femme de la famille impériale serve pour fixer la cronologie de l'ambassade en l'année 1176.

SUMMARY

Edition of two documents possibly related to Ramon of Montcada's embassy to Constantinople to negociate the marriage of Ramon Berenguer count of Provance, brother of Alphonse II of Aragon, with a women's imperial family serves to fixe the cronology of the embassy in 1176.